

શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્યલક્ષી સેવાની વર્તમાન સ્થિતિ (ડાંગ જિલ્લાના સંદર્ભમાં)

ટૂંકસાર :

આજના આધુનિક કહેવાતા સમયમાં ગ્રામ્ય સમાજને કેન્દ્રમાં રાખીને “સર્વ જન હિતાય સર્વ જન સુખાય” ની ઉક્તિને સાર્થક કરવા માટે દૂરના અને અંતરિયાળ વિસ્તારમાં વસવાટ કરતા અનુસૂચિત જનજાતિના લોકો જેને આપણે “ગિરીજન” કે “વનવાસી” તરીકે ઓળખીએ છે. તેમના વિકાસ અને પ્રગતિ માટે અનેક વિકાસલક્ષી પગલાઓ લીધેલા છે. પરંતુ તેની સાર્થકતા, અસરકારકતા અને તેની પ્રાપ્યતા પર તેનો આધાર રહેલો છે. આજે આંતરમાળખાકીય સગવડો પ્રાપ્ય બની તેની સાથોસાથ તેની ઉપલબ્ધિ અને વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ અંગે ખૂબજ તફાવત જોવા મળે છે. ખાસ કરીને શિક્ષણ અને આરોગ્યલક્ષી સુવિધાની મહદઅંશે પ્રાપ્તિના સંદર્ભમાં છે. તેમાય ડાંગ જેવા ૯૫ % જેટલી આદિવાસી વસ્તી ધરાવતા જિલ્લામાં આરોગ્યલક્ષી પ્રશ્નો ખૂબજ જોવા મળે છે. તેની સામે આરોગ્યકેન્દ્રો અને સારવારની ગુણવત્તાના પણ પ્રશ્નો રહે છે. આ અભ્યાસ માટે સમગ્ર ડાંગ જિલ્લાના સંદર્ભમાં પ્રાપ્ય શિક્ષણ તેમજ સ્વાસ્થ્ય સુવિધાની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ પ્રસ્તુત પેપરમાં કરેલ છે.

પ્રાસ્તાવિક:

શિક્ષાએ દરેક સર્વાંગી વિકાસનું મહત્વનું પાસું ગણાવી શકાય. ખાસ કરીને શિક્ષણએ પ્રગતિનું પ્રથમ સોપાન છે. માત્ર લખવું અને વાંચવુંએ શિક્ષણનો સીમિત અર્થ ન માની શકાય. આવશ્યક જ્ઞાન અને કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાનું શિક્ષણ એક મહત્વપૂર્ણ માધ્યમ છે. તે માત્ર પુસ્તકોમાંથી શીખવા કરતાં વધુ છે.

❖ સાહિત્ય સમીક્ષા

પટેલ અરૂણભાઈ¹ તેમણે ધરમપૂર અને છોટાઉદયપુરના આદિવાસી વિસ્તારને કેન્દ્રમાં રાખીને કરેલ. તેમાં મુખ્યત્વે બાળમરણ અને સ્ત્રી આરોગ્ય અંગે સંશોધનકાર્ય કરેલ. તેમાં મુખ્યત્વે આ વિસ્તારમાં ભયંકર રોગો થવાના કારણો, બાળઆરોગ્ય અને માતૃત્વ આરોગ્યની સ્થિતિ, ઊંચા બાળમરણ માટે જવાબદાર કારણો અને બાળરોગોની જાણકારી મેળવવી તેમના હેતુઓ હતા. તેમણે ક્ષેત્રકાર્ય દ્વારા અને ગૌણ માહિતીના આધારે અભ્યાસ કરેલ.

- ખાસ કરીને ગરીબી અને સમતોલ આહારની ઉણપના કારણે સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત રોગો થાય છે.
- સ્ત્રી આરોગ્ય સંબંધિત સમસ્યાઓમાં હિમોગ્લોબીનની ઉણપ, રક્તસ્રાવ થવો વગેરે શારીરિક સમસ્યાઓનો ભોગ સ્ત્રીઓ બનેલ છે. રક્તસ્રાવ થવાના કારણોમાં નાની વયમાં બાળકીઓના લગ્ન કરવાથી અને માતૃત્વ ધારણ કરવાથી અને પ્રસવ સ્થાનિક દાયણો દ્વારા કરાવવાથી માતા અને બાળક બંનેના આરોગ્યને જોખમ રહે છે.

¹ પટેલ અરૂણ (૧૯૯૯). “ધરમપુર અને છોટા ઉદેપુર વિસ્તારમાં બાળમરણનાં ઉંચાં દર માટે જવાબદાર પરિબળો”, આદિવાસી ગુજરાત, આદિવાસી સંશોધન ભવન અને તાલીમ કેન્દ્ર, અમદાવાદ, અંક-૯, પૃ.૧ થી ૧૭.

- ક્યારેક બાળકનો જન્મ અધૂરા માસે થવાથી જીવનભર શારીરિક ખોટ રહી જાય છે. વળી બાળકને કૃમિના કારણે પેટ ફૂલી જવું અને બાળકની નાળ પાકવા જેવા રોગો થાય છે.

આમ, આરોગ્યલક્ષી સેવાઓની અલ્પ પ્રાપ્તિ અને મહદઅંશે આરોગ્યલક્ષી સેવાઓ મેળવવા માટે લોકોની ઉદાસીનતા જવાબદાર ગણી શકાય.

દેવે હર્ષિદા² તેમણે ગુજરાતની આદિવાસી મહિલાઓમાં સ્વાસ્થ્ય અંગે ઘણા પ્રશ્નો સંદર્ભે સંશોધનકાર્ય કરેલ. તેઓ સમાજમાં બેવડી ભૂમિકા ભજવે છે. ઘરકામ સાથોસાથ ખેતીકામ અને મજૂરીકામ પણ કરે છે, વધુ પડતો પરિશ્રમ કરવાથી અકાળે વૃદ્ધાવસ્થા અને કુપોષણ વગેરે જેવા આરોગ્યલક્ષી પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયેલ. તેથી ભોરે સમિતિએ આદિવાસી વિસ્તારમાં આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓની સવલતો સુલભ બનાવી અને પ્રાથમિક આરોગ્યકેન્દ્રોમાં સ્ત્રીઓને સ્વાસ્થ્યની પાયાની સુવિધા પ્રાપ્ત કરાવવાની હિમાયત કરેલ. પરંતુ તેમાં પણ નીચે મુજબના પ્રશ્નો પણ ઉપસ્થિત થયેલ:

આરોગ્યકેન્દ્રોમાં અપૂરતો સ્ટાફ, ડોક્ટરની ગેરહાજરી, દવાઓનું અલ્પપ્રમાણ, સારવારની ગુણવત્તા વગેરે પ્રશ્નો આદિવાસી વિસ્તારમાં સ્વાસ્થ્ય સેવાની ઉપલબ્ધિ સંબંધે થયેલા છે. આ ઉપરાંત જુદી જુદી પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં મહિલા સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત જોગવાઈઓ કરવામાં આવેલ આજે તેનો અમલ થાય છે. પરંતુ સ્વાસ્થ્યની સારી ગુણવત્તાની પ્રાપ્તિ હજી સુધી આદિવાસી વિસ્તારમાં સરળતાથી ઉપલબ્ધ બની નથી. ગરીબી અને આર્થિક અસમાનતાના કારણે સારા સ્વાસ્થ્યના ધોરણોની પ્રાપ્તિ પ્રતિકૂળ બની.

કુમાર બી.એલ.³ પ્રસ્તુત સંશોધન લેખ, ગુજરાતના આદિવાસી વિસ્તારમાં આવેલ શાળાઓ અને શાળાકીય સુવિધાઓના સંદર્ભે અભ્યાસ કરેલ. તેમણે વ્યક્તિગત સર્વેક્ષણના આધારે અભ્યાસ કરી નીચે મુજબના તારણો દર્શાવેલ:

ગુજરાતમાં ૮૪% શાળાઓ આદિવાસી વિસ્તારમાં વસવાટ કરતા લોકોને શિક્ષણની સુવિધા પૂરી પાડે છે. આદિવાસી વિસ્તાર માટે સરકાર દ્વારા અમલીકૃત કરેલ આદિજાતિ પેટા યોજના અંતર્ગત અને સર્વ શિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત બાળકોને શાળામાં ફ્રી પુસ્તકો, યુનિફોર્મ અને શિષ્યવૃત્તિ વગેરે મળવાથી શાળાકીય પ્રવેશદરમાં વધારો થયેલ. વળી આવા વિસ્તારોમાં આદર્શ નિવાસી શાળાઓ અને આશ્રમશાળાઓ સ્થાપિત થવાથી પણ શિક્ષણની સ્થિતિમાં સુધારો થયેલ. અહીં આવેલ શાળાઓમાં વર્ગખંડ અને શાળાકીય સુવિધાનું પ્રમાણ સારું છે અને શાળામાં બાળકો માટે પીવાના પાણીની સુવિધા, પુસ્તકાલય, શૌચાલયની સુવિધા પણ સારી ભૌતિક સ્થિતિમાં ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ પ્રાથમિક શાળાઓમાં એક શિક્ષક એકથી વધુ વિષયો ભણાવતા પણ હોય તેવી પણ સ્થિતિ છે. પરંતુ આમ સર્વ રીતે ગુજરાતમાં અન્ય તાલુકાની સરખામણીમાં આદિવાસી વિસ્તારોમાં શાળાકીય શિક્ષણની સ્થિતિ અને તેની ગુણવત્તા ગ્રામ્ય અને આદિવાસી વિસ્તારમાં વધુ સારી જોવા મળેલ. જે તેમના અભ્યાસકાર્ય પરથી જાણી શકાય.

રામી ગૌરાંગ⁴ પ્રસ્તુત કેસ સ્ટડી, ડાંગ જિલ્લાના આદિવાસી વિસ્તારમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની સ્થિતિના સંદર્ભમાં કરેલ. જેમાં

² દેવે હર્ષિદા (૧૯૯૯). “આદિવાસી સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય, આદિવાસી મહિલાઓ અને વિકાસ”, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ.

³ Kumar B.L.(2004). “Schooling in Tribal Gujarat: The Quality Dimension”, Gujarat institute of Development Research, Ahmedabad, Working Paper NO.150, pp.5-36.

⁴ Rami Gaurang (oct-2011). “Status of Primary Education : A Case Study of Dangs District in Gujarat”, working paper-2, Department of Economics, Veer Narmad South Gujarat University, Surat

- સાક્ષરતા દર, પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતા બાળકોનું પ્રમાણ, શિક્ષણ સંસ્થાઓની સંખ્યા અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા, શિક્ષકોનું પ્રમાણ વગેરેનો અભ્યાસ કરવામાં આવેલ. જેમાં મુખ્યત્વે પ્રાથમિક અને ગૌણ માહિતીનો ઉપયોગ કરેલ.
- ડાંગ જિલ્લામાં ૨૦૧૧ ના સેન્સસ પ્રમાણે કુલ સાક્ષરતા દર ૭૬.૮૦ % છે. જેમાં મહિલા સાક્ષરતા દર અને પુરુષ સાક્ષરતા દર વચ્ચે મોટો તફાવત જણાયેલ.
 - ડાંગ જિલ્લામાં ૪૧૨ પ્રાથમિક શાળાઓ આવેલી છે. જેમાં ૩૭૮ પ્રાથમિક શાળાનું સંચાલન ડાંગ જિલ્લા પંચાયત દ્વારા કરવામાં આવે છે. જ્યારે ૩૪ પ્રાથમિક શાળાનું સંચાલન સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને આશ્રમશાળા દ્વારા કરાય છે.
 - માત્ર ૨૪૫ પ્રાથમિક શાળામાં જ પીવાના ચોખ્ખા પાણીની સુવિધા છે અને ૩૧૪ પ્રાથમિક શાળામાં જ વીજળીની સુવિધા છે. ઉપરાંત શૌચાલયોની સુવિધા પ્રાથમિક શાળામાં અલ્પ છે. શાળામાં શૌચાલયો હોવા છતાં પણ ઉપયોગ કરવાની સ્થિતિમાં હોતા નથી.
 - અહીં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતા બાળકોને સ્થાનિક ભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવતું ન હોવાથી સરળતાથી શિક્ષણ મેળવવામાં તકલીફ પડે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે મોટા પ્રમાણ આજુબાજુના શહેરો અને વિસ્તારોમાં વિદ્યાર્થીઓ સ્થળાંતર કરે છે.
 - આંતરક્રિયાનું માધ્યમ, શાળામાં અપૂરતો શૈક્ષણિક સ્ટાફ, માતાપિતાનું શિક્ષણ વગેરે કારણોસર બાળ પાનચા મલ્ટીપ્રી પ્રસ્તુત સંશોધનલેખ આંધ્રપ્રદેશના ખમમ જિલ્લાના આદિવાસી બાળકો અને શિક્ષણના સંદર્ભમાં રજૂ કરેલ. આ વિસ્તારમાં હિન્દુ, મુસ્લિમ, ખ્રિસ્તી વગેરે સમુદાયની વસ્તી પણ વસવાટ કરે છે. પણ ખાસ કરીને વર્ષ ૨૦૦૧ મુજબ અહીં અનુસૂચિત જનજાતિની વસ્તી ૧૩.૨૯% જેટલી વસવાટ કરે છે. ભારત સરકારના રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન કાનૂન મુજબ સૌ માટે શિક્ષણ ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકો માટે ફ્રી આપવાની જોગવાઈ કરેલ છે. પરંતુ અહીં વસવાટ કરતા આદિવાસી સમુદાયના લોકો નાના કે સીમાંત ખેડૂતો છે અને અન્ય નાના વ્યવસાય કે છૂટક મજૂરી સાથે સંકળાયેલ છે. મોટાભાગે અહીં વસવાટ કરતા લોકો ગરીબીરેખા હેઠળ જીવન જીવે છે. તેથી તેમના બાળકો તેમણે આર્થિક ટેકો આપવા માટે શિક્ષણ અધવચ્ચેથી છોડી દે છે અને અહીં અંધશ્રદ્ધાનું પ્રમાણ પણ વધુ છે.
 - પરંતુ આ સિવાય શિક્ષણ સ્તરે અહીં શાળામાં શિક્ષણ આપતા શિક્ષકો બિન- આદિવાસી સમુદાયમાંથી આવે છે. તેથી અહીં અભ્યાસ કરાવવા માટે આવતા શિક્ષકો બાળકોની સ્થાનિક સંસ્કૃતિ અને બોલીથી પરિચિત હોતા નથી. જેથી આંતરક્રિયા કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે. વળી અભ્યાસક્રમમાં પણ તેલુગુ ભાષાનો ઉપયોગ હોવાથી તેમજ અનિયમિત રીતે અભ્યાસલક્ષી પુસ્તકોની ઉપલબ્ધતાથી બાળકો મુશ્કેલી અનુભવે છે, મધ્યાહન ભોજનની અનિયમિત ઉપલબ્ધતા, શાળાકીય આંતરમાળખાકીય સુવિધા અપૂરતી વગેરે જેવી સમસ્યાનો સામનો કરે છે.
 - આ સમસ્યાને દૂર કરવા માટે બિન આદિવાસી શિક્ષકોને આ વિસ્તારની સંસ્કૃતિ તેમજ બોલીના આધારે બાળકોને શિક્ષણ આપવું તેમજ સ્થાનિક ભાષામાં શિક્ષણ આપવું, સમયસર પાઠ્યપુસ્તકોની ઉપલબ્ધતા કરાવી અને શાળામાં આંતરમાળખાકીય સુવિધા ઉપલબ્ધ કરાવી તેમણે શિક્ષણસ્તરે આગળ વધારવા જોઈએ.

❖ સંશોધન પ્રશ્ન :

આદિવાસી વસ્તી ખૂબ પ્રાચીન સમયથી પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા સાથે ભારતવર્ષ સાથે સંકળાયેલ છે. જેઓ પ્રાચીન આર્થિક - સામાજિક સમાજવ્યવસ્થાના અને અર્થવ્યવસ્થાનું એક અવિભાજ્ય અંગ બની રહ્યા છે. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન અને આઝાદી બાદ તેમના સર્વાંગી વિકાસ માટે દેશમાં સમયના પરિવર્તન સાથે ઘણાબધા પાસામાં સામાજિક - આર્થિક પરિવર્તનો આવ્યા. સરકાર દ્વારા તેમના ભૌગોલિક-પ્રાદેશિક સર્વાંગી વિકાસ માટે ૧૯૫૧ થી જ અનેક

વિકાસલક્ષી પગલાઓ ભરવામાં આવેલ છે. તેમના માટે જુદીજુદી પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં અનેક કલ્યાણલક્ષી યોજનાઓ તેમના પારંપરિક વ્યવસાય અને સંસ્કૃતિની જાણવણી માટે, તેમના બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે અનેક કાર્યો કરેલ છે.

ડાંગ જિલ્લો કુદરતી સંપદાથી ભરપૂર છે. અહીં વસવાટ કરતા લોકોના સાંસ્કૃતિક, સામાજિક, આર્થિક જીવન આગવું સ્થાન ધરાવે છે. પરંતુ અહીં અનેક વિકાસલક્ષી પ્રયત્નો હોવા છતાં ક્યાંક દૂરના અંતરિયાળ અને પર્વતીય વિસ્તારોમાં હજુ સુધી અનેક વિકાસલક્ષી કાર્યો પૂર્ણતઃ રીતે થયેલ નથી. ખાસ કરીને આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓ પૂરેપૂરી રીતે પ્રાપ્ય બનેલ નથી. જેમાં આરોગ્ય અને શિક્ષણ પ્રાપ્તિની સુવિધાની પ્રાપ્યતા પર આધાર રહેલ છે.

❖ અભ્યાસના હેતુઓ :

(૧) ડાંગ જિલ્લામાં પ્રાપ્ય સ્વાસ્થ્યની સુવિધા તેમજ બાળ અને મહિલા સ્વાસ્થ્યની વર્તમાન સ્થિતિ જાણવી

(૨) ડાંગ જિલ્લામાં શિક્ષણ અને આંતરમાળખાકીય સુવિધાની સ્થિતિ અંગેની સ્થિતિ જાણવી.

❖ અભ્યાસની પદ્ધતિ અને માહિતી એકત્રીકરણ:

સંશોધનકાર્ય માટે મુખ્યત્વે દ્વિતીય માહિતીનો સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરેલ. જેમાં ખાસ કરીને સરકારી અહેવાલો, ડાંગ જિલ્લા પંચાયતના આરોગ્ય અને શિક્ષણ વિભાગના MPR પત્રકો, સેન્સસ ૨૦૦૧ અને ૨૦૧૧, સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ૨૦૧૫-૧૬, ગુજરાત રાજ્ય, વિવિધ વેબસાઈટો, SSA રિપોર્ટ, ડાંગ જિલ્લા DHDP રિપોર્ટ, વગેરેનો ઉપયોગ કરેલ.

❖ ડાંગ જિલ્લાનો પરિચય:-

ડાંગ જિલ્લો ભારતના દક્ષિણ ભાગમાં ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલ છે. ડાંગ એ રામાયણકાળનું દંડકારણ્ય એટલે કે, આજના સમયમાં સહ્યાદ્રીની પર્વતમાળાથી ઘેરાયેલો અને કુદરતી સંપદાથી ભરપૂર જિલ્લો છે. ડાંગ જિલ્લાને બ્રિટિશરો ‘The Dangs’ નામથી ઓળખતા હતાં. ડાંગ જિલ્લાનું મુખ્ય મથક આહવા છે. ડાંગ જિલ્લો ગુજરાતનો નાનામાં નાનો જિલ્લો છે. જે ગુજરાતમાં ૨૦.૩૯-૭.૭૩ અક્ષાંસ અને ૭૩.૨૯ પૂરેખાંશ પર આવેલ છે. ડાંગ જિલ્લાનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૧,૭૨૩૫૭ હેક્ટર છે. ડાંગ જિલ્લાનું નામ એ ડાંગ એટલે કે, મોટી લાકડી કે મોટા જંગલોના કારણે પડ્યું હશે એવી માન્યતા છે. ડાંગની મૂળ ગામીત જાતિઓમાં કુંકણા, કોટવાળીયા, નાયક, વારલી અને ભીલ જાતિનું પ્રાધન્ય છે. આ જાતિઓનું સામાજિક-આર્થિક જીવન મુખ્યત્વે વન આધારિત કક્ષાએ છે. ડાંગ જિલ્લાની સીમારેખા આંતર રાજ્યની હદ સાથે જોડાયેલ છે. જેમાં તાલુકાના ઉત્તર-પૂર્વે અને દક્ષિણે મહારાષ્ટ્રના નવાપુર અને ધુલીયા તેમજ નાસિક જિલ્લાથી જોડાયેલ છે. જ્યારે પશ્ચિમમાં વલસાડ જિલ્લાનો વાંસદા તાલુકો અને તાપી જિલ્લાનો વ્યારા તાલુકો આવેલ છે.

આમ, સમગ્ર જિલ્લામાં મુખ્ય નદીઓ અંબિકા અને પૂર્ણા છે. જ્યારે ખાપરી, ગીર, ઘોઘલ અન્ય નદીઓ આવેલી છે. ડાંગ જિલ્લામાં ૮૫ % ‘આદિવાસી વસ્તી’ છે. અહીંના ગાઢ જંગલો અને તેની ગૌણ પેદાશો ડાંગી આદિવાસીઓના જીવનનિર્વાહનું સાધન બની રહે છે. અહીં જંગલમાં મુખ્યત્વે સાગ અને વાંસના વૃક્ષો આવેલા છે. ઉપરાંત સીસમ, બીયો, ખેર, સાદડ અને વિવિધ ઔષધિઓનો પણ જંગલ પેદાશમાં સમાવેશ થાય છે. અહીં વન્ય સૃષ્ટિમાં દિપડા, સાંભર, ચિતલ, ભેખર, વિવિધ પક્ષી, વાંદરાઓ, જંગલી બિલાડીઓ વગેરે જોવા મળે છે. આમ, કુદરતી પર્યાવરણ અને વન્ય સૃષ્ટિની સાથેસાથ સ્થાનિક પ્રજા આ ત્રણેયના સમન્વયથી એક આગવું પર્યટન સ્થળ તરીકે પણ ડાંગ આજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.⁵

⁵ આંકડાકીય રૂપરેખા ડાંગ જિલ્લો ૨૦૧૬-૧૭, આંકડાશાખા ડાંગ જિલ્લા પંચાયત આહવા

તારીખ ૦૯/૦૯/૨૦૧૩ રોજ ડાંગ જિલ્લામાંથી ત્રણ અલગ નવા આહવા, વઘઈ અને સુબીર તાલુકાની રચના થઈ હતી.				
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;">ડાંગ જિલ્લો</div> 				
સુબીર તાલુકામાં ૯૨ ગામોનો સમાવેશ		આહવા તાલુકામાં ૧૨૩ ગામોનો સમાવેશ		વઘઈ તાલુકામાં ૯૬ ગામોનો સમાવેશ
અનુસૂચિત જનજાતિનું વસ્તી પ્રમાણ ૯૪.૬૫ %		ડાંગ જિલ્લાના કુલ ગામડા ૩૧૧		વસ્તી ગીચતા ૧૨૯ ચો.કિમી
કુલ ભૌગોલિક વિસ્તાર ૧૭૬૪ કિમી.	જંગલ વિસ્તાર ૧૦૫૫ ચો.કિમી (૫૯.૮૦%).			કુલ HH ૪૮૪૪૮
				કુલ બેંકોની સંખ્યા ૧૪
કુલ ગ્રામ પંચાયત ૭૦	ગ્રામ પંચાયત ૩	જૂથ ગ્રામપંચાયત ૬૭	તાલુકા પંચાયત ૩	જિલ્લા પંચાયત ૧

❖ ડાંગ જિલ્લાના તાલુકાનો પરિચય:-

(૧) આહવા તાલુકાનો પરિચય:-

ડાંગ જિલ્લામાં મુખ્યત્વે ત્રણ તાલુકાનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં આહવા, સુબીર, અને વઘઈમાંથી આહવા એ ડાંગ જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. અહીં મુખ્યત્વે સરકારી-અર્ધસરકારી અને સહકારી કચેરીઓ અને બેંકો આવેલ છે. અલગ-અલગ વિસ્તારોમાં પ્રાદેશિક ભિન્નતા હોય જ છે. પરંતુ મહદઅંશે પ્રાપ્ય ભૌતિક-સુવિધાઓનું પ્રમાણ વધતા-ઓછા દરે જોવા મળે છે. આહવા તાલુકાની કુલ વસ્તી ૯૯૪૫૫, જેમાં કુલ પુરુષોનું પ્રમાણ ૪૯,૩૮૭ અને કુલ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૫૦૦૬૮ છે. જેમાં કુલ ગ્રામીણ વસ્તી પ્રમાણ ૮૧,૪૮૩ જેટલું છે અને કુલ શહેરી વસ્તી પ્રમાણ ૨૪,૬૮૭ એટલે કે, કુલ શહેરીકરણ પ્રમાણ ૧૮.૦૭% જેટલું છે. આહવામાં કુલ અનુસૂચિત જનજાતિનું પ્રમાણ ૯૨% જેટલું છે.

૨.વઘઈ તાલુકાનો પરિચય:-

વઘઈ એક નાના નગર તરીકે પહેલાથી જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. વઘઈ ડાંગનું પ્રવેશદ્વાર ગણાય છે. આંતરરાજ્ય મહારાષ્ટ્રની સરહદથી વઘઈ અંદાજે ૫૨ કિ.મી નાં અંતરે આવેલ છે. આ તાલુકામાં કુલ ૯૬ ગામો આવેલા છે. વઘઈમાં બોટાનિકલ ગાર્ડન પણ આવેલ છે. વઘઈ તાલુકાની કુલ વસ્તી ૭૨,૩૫૨ છે. જેમાં કુલ પુરુષોનું પ્રમાણ ૩૬,૩૬૯ અને કુલ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૩૫,૯૮૩ છે, જેમાં કુલ ગ્રામીણ વસ્તી ૬૫,૬૩૭ અને કુલ શહેરી વસ્તીનું પ્રમાણ ૬,૭૧૫ જેટલું છે. વઘઈમાં કુલ શહેરીકરણ પ્રમાણ ૯.૨૮% જેટલું નોંધાયેલ છે. કુલ અનુસૂચિત જનજાતિનું પ્રમાણ ૯૪.૮૪% છે.

૩.સુબીર તાલુકાનો પરિચય:-

સુબીર તાલુકો હાલનો નવો જ તાલુકો બનેલ છે. રામાયણકાળ દરમ્યાન સુબીર તાલુકાને “શબરીવન” તરીકે ઓળખાવામાં આવતો હતો અને તે ‘અરડીપાડા’, ‘અરડીવન’ તરીકે જાણીતો હતો. શબરીમાતા અહીંના રહેવાસી હતા. તેના પરથી ‘સુબીર’ નામ પડ્યું હશે તેવી માન્યતા છે. સુબીર તાલુકામાં કુલ ૯૨ ગામો આવેલા છે. સુબીરની કુલ વસ્તી ૫૬,૪૮૪, જેમાં કુલ પુરુષોનું પ્રમાણ ૨૮૦૬૫ અને કુલ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૨૮,૪૧૯ જેટલું છે. સુબીરમાં કુલ ગ્રામીણ વસ્તી ૫૬,૪૮૪ છે. કુલ

અનુસૂચિત જનજાતિનું પ્રમાણ ૯૯.૦૪% જેટલું નોંધાયેલ છે.

૧. વસ્તી વિષયક પરિચય

વસ્તીએ આર્થિક વિકાસ માટેનું ચાલકબળ ગણાવી શકાય છે. દેશની મોટાભાગની વસ્તી ઉત્પાદનનાં સાધન તરીકે કાર્ય કરે છે. ભારત દેશ યીન પછી બીજા ક્રમે વસ્તીની બાબતમાં આવે છે. વસ્તીએ માનવમૂડીમાં પરિણમતા તેના કાર્યની

કોષ્ટક ૧.૧

વર્ષ ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ભારત, ગુજરાત અને ડાંગ જિલ્લામાં ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાં સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણ

ક્રમ	વિગત	કુલ વસ્તી	ગ્રામીણ			શહેરી		
			પુરુષો	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રી	કુલ
૧	ભારત	૧૨૧૦૫૬૯૫	૪૨૭૬૩૨૬	૪૦૫૮૩૦૮	૮૩૩૪૬૩૪	૧૯૫૪૮૯૨	૧૮૧૬૧૬૯	૩૭૭૧૦૬૧
	(%)	(૧૦૦)	(૩૫.૩૨)	(૩૩.૫૨)	(૬૯.૦૪)	(૧૬.૧૪)	(૧૫.૦)	(૩૧.૩૪)
૨	ગુજરાત	૬૦૪૩૯૬૯૨	૧૭૭૯૯૧૫	૧૬૮૯૫૪૫	૩૪૬૯૪૬૦	૧૩૬૯૨૧૦	૧૨૦૫૨૯૮	૨૫૭૪૫૦૮
	(%)	(૯૯.૯૮)	(૨૯.૪૪)	(૨૭.૯૫)	(૫૭.૩૯)	(૨૨.૬૫)	(૧૯.૯૪)	(૪૨.૫૯)
૩	ડાંગ	૨૨૮૨૯૧	૧૦૧૭૧૦	૧૦૧૮૯૪	૨૦૩૬૦૪	૧૨૧૧૧	૧૨૫૭૬	૨૪૬૮૭
	(%)	(૯૯.૯૮)	(૪૪.૫૫)	(૪૪.૬૩)	(૮૯.૧૮)	(૫.૩૦)	(૫.૫)	(૧૦.૮)

સ્ત્રોત: સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ૨૦૧૬-૧૭, ગુજરાત રાજ્ય-ગાંધીનગર

આંકડાકીય રૂપરેખા ડાંગ જિલ્લો ૨૦૧૬-૧૭, આંકડાશાખા ડાંગ જિલ્લા પંચાયત આહવા

મહત્તા વધે છે અને પરિણામે દેશના આર્થિક વિકાસમાં પોતાનો ફાળો નોંધાવે છે.

આમ, ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં જોતા જણાય છે કે, એકદરે ભારત, ગુજરાત અને ડાંગ જિલ્લામાં ગ્રામ્ય વસ્તીનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. જ્યારે તુલનાત્મક રીતે ભારત, ગુજરાત અને ડાંગ જિલ્લામાં શહેરી વિસ્તારમાં સ્ત્રીઓના પ્રમાણમાં તફાવતી વલણ જોવા મળે છે.

૧.૧.૧ ડાંગ જિલ્લામાં શિક્ષણ અંગેની વિગતો

શિક્ષણએ પ્રગતિનું સોપાન ગણી શકાય તેમજ આર્થિક અને સામાજિક વિકાસનું ચાલકબળ પણ ગણી શકાય. તેથી શિક્ષણ અને વિકાસ બંને આજના સમયમાં અનિવાર્યતા પૂર્ણ ગણાવી શકાય.

કોષ્ટક ૧.૨				
ભારત અને ગુજરાતની ગ્રામીણ અને શહેરી સાક્ષર વસ્તી				
ક્રમ	ભારત/ગુજરાત	સાક્ષર વસ્તી		
		ગ્રામીણ	શહેરી	કુલ
૧.	ભારત	૪૮૨૬૫૩૫૪૦	૨૮૦૮૪૪૯૭	૭૬૩૪૯૮૫૧૭
૨.	ગુજરાત	૨૧૪૨૦૮૪૨	૧૯૬૭૨૫૧૬	૪૧૦૯૩૩૫૮
સ્ત્રોત: સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ૨૦૧૬ -૧૭, ગુજરાત રાજ્ય-ગાંધીનગર				

ભારતમાં ગ્રામીણ સાક્ષરતા દર પુરૂષોમાં ૭૭.૨%, જ્યારે શહેરોમાં તેનું પ્રમાણ ૮૮.૮% છે. ગ્રામીણ સ્ત્રી સાક્ષરતા દરનું પ્રમાણ ૫૭.૯% અને શહેરી સાક્ષરતા પ્રમાણ ૭૯.૧ % છે. ગુજરાતમાં ગ્રામીણ પુરૂષ સાક્ષરતા દર ૮૧.૬% અને શહેરી સાક્ષરતા દર ૯૧.૦%, જ્યારે ગ્રામીણ સ્ત્રી સાક્ષરતાદરનું પ્રમાણ ૬૧.૪% અને શહેરી સાક્ષરતા દરનું પ્રમાણ ૮૧.૦% છે

૧.૧.૨ ડાંગ જિલ્લામાં શિક્ષણ વિષયક માહિતી:-

સર્વત્ર શિક્ષણ પ્રાપ્ત દેશના વિકાસની સાથોસાથ માનવવિકાસ માટે પણ આવશ્યક છે. ડાંગ જિલ્લામાં ઈ.સ.૧૯૪૭ પહેલા માત્ર ભીલ રાજવીઓના બાળકોને જ શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. ભારત દેશ આઝાદ થયા બાદ ડાંગમાં મરાઠી શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓ હતી. ગુજરાત રાજ્યની અલગ સ્થાપના બાદ સર્વાંગી શિક્ષણ નીતિ અમલમાં આવી અને ગુજરાતી શિક્ષણની શાળાઓ શરૂ થઈ. સાથોસાથ આશ્રમશાળાઓ પણ સ્થપાઈ. ડાંગ જિલ્લામાં વર્ષ ૨૦૦૧ અને ૨૦૧૧ માં ગ્રામીણ તેમજ શહેરી વિસ્તારમાં જાતિગત સાક્ષરતાનું પ્રમાણ નીચે મુજબના કોષ્ટક પરથી જાણી શકાય છે.

કોષ્ટક ૧.૩						
ડાંગ જિલ્લામાં સાક્ષરતાની સ્થિતિ						
વિગત	૨૦૦૧			૨૦૧૧		
	કુલ	ગ્રામીણ	શહેરી	કુલ	ગ્રામીણ	શહેરી
વ્યક્તિઓ	૫૯.૬૫	૫૯.૬૫	૦	૭૫.૭૬	૭૩.૪૨	૧૪.૯
પુરૂષો	૭૦.૬૮	૭૦.૬૮	૦	૮૩.૦૬	૮૧.૮૦	૧૦.૯૯
સ્ત્રીઓ	૪૮.૫૧	૪૮.૫૧	૦	૬૭.૩૮	૬૫.૧૨	૧૮.૯૬
જાતીય તફાવત	૨૨.૧૭	૨૨.૧૭	૦	૧૫.૬૮	૮.૭૧	૭.૯૭
સ્ત્રોત : Census of India-2011, Registrar General of India						

(૧) ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં ડાંગ જિલ્લામાં અક્ષરજ્ઞાનની સ્થિતિ દર્શાવી છે. જેમાં વર્ષ ૨૦૦૧ માં ગ્રામીણ ક્ષેત્રે સાક્ષરતાનું પ્રમાણ ૫૯.૬૫% જેટલું છે વધીને ૨૦૧૧ દરમિયાન ૭૩.૪૨% થવા પામેલ.

(૨) ૨૦૦૧ અને ૨૦૧૧માં સ્ત્રી સાક્ષરતા દરમાં વધારો નોંધાયો છે.

(૩) ૨૦૦૧માં કુલ જાતીય તફાવત ૨૨.૧૭% હતો. જે ઘટીને ૨૦૧૧માં ૧૫.૬૮% થવા પામ્યો છે. જે એક સારી વિકાસલક્ષી તફાવતીય સ્થિતિ દર્શાવે છે.

કોષ્ટક ૧.૪						
ડાંગ જિલ્લામાં અને તાલુકામાં શિક્ષણ અંગેની માહિતી						
ક્રમ	ઈન્ડિકેટર	ડાંગ	આહવા	સુબીર	વઘઈ	સ્ત્રોત
૧	કુલ સાક્ષરતા પ્રમાણ	૭૫.૧૬	૭૮.૬	૬૫.૦૩	૭૮.૧	Census 2011
	• પુરુષ સાક્ષરતા પ્રમાણ	૮૩.૦૬	૮૫.૯	૭૪.૦૯	૮૫.૯૪	
	• સ્ત્રી સાક્ષરતા પ્રમાણ	૬૭.૩૮	૭૧.૪	૫૧.૧૨	૭૦.૨૪	
૨	ST સાક્ષરતા પ્રમાણ	૭૪.૪૫%				
	• પુરુષ સાક્ષરતા પ્રમાણ	૮૫.૫૪%				
	• સ્ત્રી સાક્ષરતા પ્રમાણ	૬૫.૫%				
૩	સાક્ષરતા પ્રમાણમાં જેન્ડર ગેપ	૧૫.૬૮	૧૪.૪	૧૭.૯૭	૧૫.૭	SSA ૨૦૧૬-૧૭
૪	એનરોલ્મેન્ટ રેટ					
	• સરકારી શાળામાં	૯૩.૨૧				
	• ખાનગી શાળામાં	૬.૩૯				
૫	જેન્ડર પેરીટી ઈન્ડેક્સ					
	પ્રાઈમરી	૦.૯૬				
	પ્રાઈમરી+ અપર પ્રાઈમરી	૦.૯૫				
૬	ડ્રોપ આઉટ રેટ પ્રમાણ					
	ધો.૧ થી ૫ (કુલ)	૪.૪૬				
	• છોકરાઓ	૪.૩૬				
	• છોકરીઓ	૪.૫૫				
	ધો.૧ થી ૭ (કુલ)	૩.૭૫				
	• છોકરાઓ	૩.૭૦				
• છોકરીઓ	૩.૭૯					
૭	કોમ્પ્યુટર લેબ ધરાવતી શાળાઓનું પ્રમાણ	૪૬.૪૭%				
૮	કમ્પાઉન્ડ વોલ ધરાવતી શાળાઓ	૯૧.૩૩%				
૯	શાળામાં ખૂટતા વર્ગખંડોની	૧૩૭	-	-	૫૨	ડાંગ જિલ્લા

	સંખ્યા					પંચાયત ૨૦૧૪-૧૫
૧૦	મુખ્ય મરમતની જરૂરિયાત ધરાવતી શાળાઓની સંખ્યા	૧૭૬	-	-	૨૫	ડાંગ જિલ્લા પંચાયત ૨૦૧૪-૧૫
૧૧	પેવર બ્લોક ન ધરાવતી શાળાઓ	૫૦	૧૫	૧૫	૨૦	ડાંગ જિલ્લા પંચાયત ૨૦૧૪-૧૫
૧૨	છોકરીઓ માટે અલગ શૌચાલય ન ધરાવતી શાળાઓની સંખ્યા	૯	૧	૧	૭	ડાંગ જિલ્લા પંચાયત ૨૦૧૪-૧૫
૧૩	ડાંગ જિલ્લામાં સરકારી શાળાની સંખ્યા	૪૦૪	-	-	-	SSA ૨૦૧૬-૧૭
૧૪	ડાંગ જિલ્લામાં ખાનગી શાળાની સંખ્યા	૨૩	-	-	-	
૧૫	ડાંગ જિલ્લામાં ITA ટ્રેનિંગ સંસ્થાની સંખ્યા	૫	૨	૧	૨	Dist. Labour & Emp. office ૨૦૧૬-૧૭

તારણો:

- (૧) ડાંગ જિલ્લામાં કુલ સાક્ષરતા પ્રમાણ વર્ષ ૨૦૧૧ મુજબ ૭૫.૧૬ % છે. જેમાં ખાસ કરીને સુબીર તાલુકામાં કુલ સાક્ષરતા પ્રમાણ અને સ્ત્રી સાક્ષરતા પ્રમાણ ઓછું છે.
- (૨) ડાંગ જિલ્લામાં જેન્ડર ગેપ ૧૫.૬૮ % છે. જે પ્રમાણ વધુ છે. ખાસ કરીને સુબીર તાલુકામાં આ પ્રમાણ વધુ છે.
- (૩) સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં સરકારી શાળામાં કુલ પ્રવેશદર વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭ માં ૯૩.૨૧ % જેટલો નોંધાયેલ છે. જે પ્રમાણ ખૂબ સારું ગણાવી શકાય.
- (૪) ખાસ કરીને ધો. ૧થી ૪ માં પ્રજ્ઞા વર્ગોની શરૂઆતથી ભાર વિનાનું ભણતર તેમજ ગામત સાથે જ્ઞાન અપાતું હોવાથી પ્રાથમિક શાળાઓમાં એકંદરે પ્રવેશ દર વધ્યો છે. તે ઉપરાંત શાળામાં મધ્યાહન ભોજન અને દૂધ સંજોવની યોજનાના કારણે પણ પ્રવેશ દર વધેલો છે. કસ્તુરબા ગાંધી કન્યા વિદ્યાલય (KGBV) થવાથી ગરીબ તેમજ અનાથ લોકોની દિકરીઓ માટે ભણતર તથા રહેવા અને જમવાની નિશુલ્ક વ્યવસ્થાથી તેમને શિક્ષણ મેળવવાની આગવી તક પ્રાપ્ત થયેલ.
- (૫) વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭ માં સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં ધો.૧ થી ૫ માં કુલ ૪.૪૬ % જેટલું તેમજ ધો.૧ થી ૭ કુલ ૩.૭૫ % માં ડ્રોપ આઉટનું પ્રમાણ છે. જેમાં ખાસ કરીને છોકરીઓનું ડ્રોપ આઉટ પ્રમાણ બંનેમાં વધુ જોવા મળેલ છે.

ડ્રોપ આઉટ રેટ વધુ હોવાનું કારણ માતાપિતા સાથે મૌસમી રોજગારી મેળવવા સહકુટુંબ કે કાયમી સ્થળાંતરનું એક કારણ પણ મહત્વનું ગણાવી શકાય. તેમજ છોકરીઓને ક્યારેક માતાપિતા તરફથી આગળ અભ્યાસ કરાવવાનું ઉદાસીનતાનું વલણ પણ કારણભૂત ગણાવી શકાય.

(૬) સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં ધો.૫ થી ૮ માં કમ્પ્યુટર લેબ ધરાવતી શાળાનું પ્રમાણ ૮૩.૯૦% જેટલું નોંધાયેલ છે.

(૭) ખાસ કરીને સમગ્ર ડાંગ જિલ્લાની શાળામાં ભૌતિક પાયાની આંતરમાળખાકીય સુવિધામાં ખૂટતા વર્ગખંડો, પીવાના પાણી માટે ઉનાળામાં અપૂરતી સુવિધાઓ, અમુક શાળાઓમાં છોકરીઓ માટે અલગ શૌચાલયની અપૂરતી સુવિધા, શાળામાં પેવર બ્લોકની સુવિધાનો અભાવ, શાળા ફરતે કમ્પાઉન્ડ વોલની સુવિધાનો અભાવ વગેરે પણ શિક્ષણકાર્ય પર અવળી અસર પાડનાર પરિબલ બની રહે છે.

❖ શિક્ષણ વિષયક સવલતો સૂચનો

- ડાંગ જિલ્લામાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ એકંદરે સારું છે. પરંતુ સુબીર તાલુકામાં આ પ્રમાણ ઓછું જણાયેલ છે. તેમજ ધો.૧ થી ૫ માં સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં ડ્રોપ આઉટ રેટનું પ્રમાણ વધુ છે. જે માટે ખાસ કરીને સ્થાનિક રીતે નિવાસી શાળાઓ કે હોસ્ટેલની સુવિધા કરવી જોઈએ. જેથી બાળક રહેવા-જમવાની સાથો-સાથ સરળ રીતે અભ્યાસની સગવડતા મળી રહે.
- દૂરની શાળાઓમાં બાળકોને અપ-ડાઉન માટે ટ્રાન્સપોટેશનની સુવિધાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. જેથી કરીને ડ્રોપ આઉટ રેટનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાય. તેમજ બાળકો માટે ખાસ શિક્ષણલક્ષી તાલીમ વર્ગોનું આયોજન પણ બાળકોમાં અભ્યાસ પ્રત્યે રુચિ તેમજ તત્પરતા લાવી શકાય. તે માટે SSA તેમજ જિલ્લા પંચાયત શિક્ષણ સમિતિ દ્વારા શિક્ષણ માટે લોક જાગૃતિ તેમજ વાલીઓ માટે શિક્ષણલક્ષી સેમિનારની વ્યવસ્થા કરી શકાય.
- ડાંગ જિલ્લામાં જેન્ડર ગેપ ઓછો કરવા માટે ખાસ કરીને છોકરીઓ માટે KGBV શાળાઓ શરૂ કરાવવી અને છોકરીઓ માટે અલગ શૌચાલયોની સુવિધા કરાવવી.

૨. ડાંગ જિલ્લામાં આરોગ્ય વિષયક માહિતી:-

કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવા માટે માનવી સારું સ્વાસ્થ્ય ધરાવતો હોવો જોઈએ. કહેવાય છે કે, “તંદુરસ્ત શરીરમાં તંદુરસ્ત મન વસે છે” W.H.O એ આપેલ વ્યાખ્યા મુજબ, જે વ્યક્તિ શારિરીક અને માનસિક બંને પ્રકારનું સ્વાસ્થ્ય ધરાવે તેને તંદુરસ્ત વ્યક્તિ કહેવાય. તે વ્યક્તિ માનવવિકાસમાં અને માનમમૂડીમાં પોતાનું પ્રદાન આપી શકે.

કોષ્ટક ૨.૧								
આરોગ્ય વિષયક સુવિધાઓ દર્શાવતું								
ક્રમ	વિગત	આરોગ્ય વિષયક માળખું						
		SCs	PHCs	CHCs	DH	AH	ADs	AWC
૧	ભારત	૧,૫૩,૬૫૫	૨૫,૩૦૮	૫,૩૯૬	-	-	-	-
૨	ગુજરાત	૮૦૬૩	૧૨૪૭	૩૨૦	૧	-	-	૫૨૦૭૯
૩	ડાંગ	૫૯	૯	૩	૧	૧	૬	૪૪૦

સ્ત્રોત : સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત રાજ્ય ૨૦૧૫-૧૬

SCs⁶, PHCs⁷, CHCs⁸, DH⁹ AH¹⁰, ADs¹¹, AWC¹²

આમ, ઉપરોક્ત પ્રમાણે આરોગ્ય વિષયક માળખું ભારત, ગુજરાત અને ડાંગ જિલ્લામાં છે

કોષ્ટક ૨.૨				
ડાંગ જિલ્લામાં SCs, PHCs, CHCs દ્વારા સરેરાશ વસ્તીની આરોગ્ય વિષયક સેવા એપ્રિલ -૨૦૧૫ સુધી				
ક્રમ	જિલ્લો	SCs	PHCs	CHCs
૧	ડાંગ	૩,૪૫૧	૨૨,૬૨૩	૬૭,૮૬૮/-
સ્ત્રોત : MPR-2015, CDHO-The DANGS				

ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં ડાંગ જિલ્લામાં SCs, PHCs અને CHCs દ્વારા વસ્તીએ લીધેલ સારવારની સંખ્યા દર્શાવી છે. જેમાં સૌથી વધુ દર્દીઓએ સારવાર CHCs સામુદાયિક-આરોગ્ય કેન્દ્રમાંથી લીધેલ છે.

ડાંગ જિલ્લામાં CHCs સ્વાસ્થ્ય માળખું વર્ષ એપ્રિલ -૨૦૧૫ દરમિયાનની માહિતી નીચે મુજબ છે.

કોષ્ટક ૨.૩											
ડાંગ જિલ્લામાં CHCs સ્વાસ્થ્ય માળખું (એપ્રિલ -૨૦૧૫)											
ક્રમ	જિલ્લો	જનરલ સર્જન		ડોક્ટર		સ્ત્રીરોગ		બાળરોગ કેન્દ્ર		MBBS	
		S	F	S	F	S	F	S	F	S	F
૧	ડાંગ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૩	૨
સ્ત્રોત : CDHO ડાંગ, ૨૦૧૫											
S ¹³ , F ¹⁴											

ઉપરોક્ત કોષ્ટક મંજૂર કરેલ અને ભરેલ તબીબી સ્ટાફની જગ્યા CHCs માં દર્શાવે છે. જેમાં જનરલ સર્જન અને ખાસ કરીને બાળરોગ તેમજ સ્ત્રીરોગના ડોક્ટરની સેવા ડાંગ જિલ્લામાં પૂર્ણતઃ પ્રાપ્ય બનેલ નથી. જે ઉપરના કોષ્ટક પરથી જાણી શકાય છે.

⁶ Sub Centar

⁷ Primary Health Centar

⁸ Community Health Centar

⁹ District Hospital

¹⁰ Ayurvedic Hospital

¹¹ Ayurvedic Dispensaries

¹² Anganvadi Centar

¹³ Sanctioned- (મંજૂર કરેલ)

¹⁴ Filled Up (ભરેલ સંખ્યા)

કોષ્ટક ૨.૪				
ગુજરાત અને ડાંગ જિલ્લામાં CBR, CDR, NRGD પ્રમાણ				
ગુજરાત/ ડાંગ જિલ્લો	IMR	CBR	CDR	NRGP
ગુજરાત	-	૨૦.૮	૬.૫	૧૫.૨
ડાંગ જિલ્લો	૩૯	૩૧.૪	૫.૬	૨૫.૮
સ્ત્રોત: CRS Report-2013 અને CDHO ડાંગ				

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી જાણી શકાય કે, ડાંગ જિલ્લામાં CBR, CDR અને NRGD ગુજરાત રાજ્યની સરખામણીમાં વધુ જણાયેલ છે.

વર્ષ ૨૦૧૩-૧૪ માં ગુજરાત રાજ્યમાં ગર્ભસ્થ મહિલાઓને ૩ ANC ૭૪.૨૪% રજીસ્ટ્રેશન અને ચેકઅપ કરાવેલ તેમજ TT ડોઝ ૮૩.૯૮% અપાવેલ. જેની સરખામણીમાં ડાંગ જિલ્લામાં ગર્ભસ્થ મહિલાઓને ૩ ANC ૮૬.૨૨% રજીસ્ટ્રેશન અને ચેકઅપ કરાવેલ તેમજ TT ડોઝ ૮૧.૨૪ % અપાવેલ. જે રાજ્યની સરખામણીમાં સારી સ્થિતિ દર્શાવે છે.¹⁵ ડાંગ જિલ્લામાં વર્ષ ૨૦૧૪ માં ઘેર પ્રસુતિનું પ્રમાણ ૪૩% જેટલું નોંધાયેલ છે.¹⁶

કોષ્ટક ૨.૫						
ડાંગ જિલ્લામાં આરોગ્ય અને પોષણ અંગેની માહિતી (% અને સંખ્યા)						
ક્રમ	ઈન્ડિકેટર	ડાંગ	આહવા	સુબીર	વઘઈ	સ્ત્રોત
૧	કુલ ANC સામે ૩ ANC વિઝીટ	૯૭.૮૧%	૮૬.૦૨%	-	૯૮.૪૫%	CRS Report - 2013
૨	સંસ્થાકીય પ્રસુતિ	૭૭.૧				Health Department Dang ૨૦૧૬-૧૭
૩	ઘેર પ્રસુતિનું પ્રમાણ	૧૪૯૧	૮૧૪	-	૨૭૭	Health Department Dang ૨૦૧૬-૧૭
૪	કાચો જન્મ દર પ્રમાણ (દર 1000 ની વસ્તી)	૩૧.૪%	-	-	-	CRS Report - 2013
૫	બાળ મૃત્યુ પ્રમાણ (દર 1000 ની વસ્તી)	૩૯.૦૦				CRS Report - 2013
૬	માતા મૃત્યુ પ્રમાણ	૭	૪	૨	૧	CDHO DANG

¹⁵ Health Statistics (2013-14), Commissioner of Health, Medical Services, Medical Education and Research, Gandhinagar.

¹⁶ CDHO, ડાંગ (૨૦૧૫)

						૨૦૧૩-૧૪
૭	બાળકોમાં પૂર્ણત: રસીકરણ	૮૬.૪૮	૮૯.૫	૮૯.૫૯	૭૮.૪૧	Health Department Dang ૨૦૧૬-૧૭
૮	પ્રસુતિના ૪૮ કલાકની અંદર પોસ્ટનેટલ ચેકઅપ લીધેલ માતાઓની ટકાવારી (કુલ નોંધાયેલ પ્રસુતિઓ સામે)	૮૭.૬	૮૯.૬	૭૨.૬૩	૯૮.૬૮	
૯	જન્મના એક કલાકની અંદર સ્તનપાન કરાયેલ બાળકોની ટકાવારી	૧૦૧.૭૬	૧૦૩.૪૨	૯૯.૫૩	૧૦૧.૧૩	
૧૦	કાર્યરત આંગણવાડીની સંખ્યા	૪૪૧	૧૮૩	૧૩૩	૧૨૫	ICDS MPR-૨૦૧૬- ૧૭
૧૧	પોતાનું મકાન ધરાવતી આંગણવાડી	૪૦૦	૧૭૪	૧૧૮	૧૦૮	
૧૨	આંગણવાડીમાં રજીસ્ટ્રેશન થયેલ બાળકોની સંખ્યા	૩૨૪૦૩	૧૩૪૭૬	૯૭૯૪	૯૧૩૩	
૧૩	આંગણવાડીમાં રજીસ્ટ્રેશન થયેલ બાળકોમાં કુપોષણ પ્રમાણ	૪૯૧૭	૨૦૪૫	૧૪૮૬	૧૩૮૬	
૧૪	૫ વર્ષથી નીચેની વયના ઓછું વજન ધરાવતા બાળકોનું પ્રમાણ	૧૫.૧૬				
૧૫	આંગણવાડીમાં કિશોરી યોજના હેઠળ રજીસ્ટ્રેડ થયેલ કિશોરીઓનું પ્રમાણ	૬૪૧૯	૨૬૭૦	૧૯૪૦	૧૮૦૯	
૧૬	DHs નું પ્રમાણ	૧				Health Department Dang ૨૦૧૬-૧૭
૧૭	CHCs નું પ્રમાણ	૩	૧	૧	૧	
૧૮	PHC નું પ્રમાણ	૧૦	૪	૩	૩	
૧૯	SC નું પ્રમાણ	૬૮	૨૮	૧૮	૨૨	
૨૦	આયુર્વેદિક દવાખાનાની સંખ્યા	૬	૩	૨	૧	
૨૧	હોમીઓપેથી દવાખાનાની સંખ્યા	૨	૦	૨	૦	

❖ તારણો

- (૧) કુલ ANC સામે ૩ ANC વિઝીટ માં ડાંગ જિલ્લામાં ૯૭.૮૧ % પ્રમાણ એકંદરે ખૂબ સારું છે. પરંતુ આહવામાં આ પ્રમાણ ઓછું જણાયેલ છે. અમુકવાર ANC રજીસ્ટ્રેશન થયા બાદ ગર્ભસ્થ મહિલાઓ કેટલાક અંગત કારણોસર બાળકના જન્મ સુધી પૂરી સારવાર લઈ શકતા નથી.
- (૨) ડાંગ જિલ્લામાં હોસ્પિટલમાં કુલ પ્રસુતિનું પ્રમાણ ૭૭.૧ % જેટલું છે. જ્યારે વધુ પ્રમાણમાં સ્થાનિક દાયણો દ્વારા ઘેર પ્રસુતિનું પ્રમાણ નોંધાયેલ છે.
- (૩) સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં બાળ મૃત્યુ પ્રમાણ વધુ નોંધાયેલ છે. જે માટે સ્થાનિક દાયણો દ્વારા કરાવતી

પ્રસુતિ તેમજ અમુક અંશે માતાનું કુપોષણ પણ તે માટે જવાબદાર ગણાવી શકાય.

(૪) બાળકોમાં પૂર્ણતઃ રસીકરણનું પ્રમાણ ૮૬.૪૮ % નોંધાયેલ છે. પરંતુ સાર્વત્રિક રીતે તમામ ડાંગ

જિલ્લાના તાલુકાઓમાં રસીકરણનું પ્રમાણ હજુ ઓછું છે ખાસ કરીને સુબીર તાલુકામાં.

(૫) સમગ્ર ડાંગ જિલ્લામાં પોષણ ક્ષેત્રે વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭ માં આંગણવાડી પ્રમાણ ૪૪૧ છે. જેમાં પોતાનું

મકાન ધરાવતી આંગણવાડીનું પ્રમાણ ૪૦૦ છે. જ્યારે બાકીની ૪૧ આંગણવાડી ભાડે મકાનમાં કાર્ય-

-રત છે. જેની હાલત ચોમાસાની ઋતુમાં ખૂબજ ખરાબ હોય છે અને અમુક આંગણવાડીમાં વીજ

કનેક્શન પણ નથી તેવી વાસ્તવિક સ્થિતિ જોવા મળે છે.

(૬) વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭ માં આંગણવાડીમાં આવતા ૫ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકોમાં કુપોષણનું પ્રમાણ ૧૫.૧૬

% જેટલું નોંધાયેલ છે. જે માટે ખાસ કરીને અમુકવાર માતાપિતા સાથે બાળકો પણ સ્થળાંતર અન્ય

જિલ્લામાં કે રાજ્યમાં કરે છે. જ્યારે તેઓ પરત ફરે ત્યારે બાળકમાં ક્યારેક કુપોષણનું પ્રમાણ વધુ જોવા

મળેલ છે.

(૭) સમગ્ર ડાંગ જિલ્લાની આંગણવાડીમાં કિશોરી યોજના હેઠળ રજીસ્ટ્રેડ થયેલ કિશોરીઓનું પ્રમાણ પણ

સારું છે. જેનો લાભ મોટાભાગની કિશોરીઓ લે છે. જે માટે આંગણવાડી વર્કર ખૂબજ સહકારિતા

દાખવે છે.

(૮) બાળ મૃત્યુ દર અને માતા મૃત્યુ દર પણ ડાંગ જિલ્લામાં વધુ જોવા મળે છે.

❖ આરોગ્ય વિષયક સેવા લગત સૂચનો

➤ ડાંગ જિલ્લામાં માતા મૃત્યુ પ્રમાણ અને બાળ મૃત્યુ પ્રમાણમાં ઘટાડો કરવા માટે તેમજ હોસ્પિટલમાં સુરક્ષિત પ્રસુતિ માટે જિલ્લા તેમજ તાલુકા કક્ષાએ આરોગ્ય વિભાગ દ્વારા સરકારની વિવિધ યોજનાનું સ્થાનિક સ્તરેથી અમલ કરી આ પ્રમાણમાં ઘટાડો લાવી શકાય. જેમ કે, ચિરંજીવી યોજના, જનની શિશુ સુરક્ષા યોજના, બાળ-સખા યોજના, કસ્તુરબા પોષણ યોજના, મમતા ઘર, મમતા સખી યોજના, રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય વીમા યોજના, મુખ્યમંત્રી અમૃતમ વાત્સલ્ય યોજના વગેરે યોજનાઓના અમલ અને તેના લાભ અંગેની માહિતી આપવા સ્થાનિક આંગણવાડી કાર્યકર કે આશાવર્કરને કાર્ય કરી તેમને લોકો સુધી પહોચાડી શકાય.

➤ રાષ્ટ્રીય બાળ સ્વાસ્થ્ય કાર્યક્રમ અંતર્ગત આંગણવાડીમાં અને ધો.૧થી ૧૨ માં અભ્યાસ કરતા દરેક બાળકોને તબીબો દ્વારા ફી સારવાર આપવામાં આવે છે. તેમજ ગંભીર પ્રકારના રોગો માટે નિશુલ્ક સારવાર આપવામાં આવે છે. જેનો લાભ દરેક આંગણવાડીમાં તેમજ દરેક શાળામાં અમલી બને તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

➤ આંગણવાડીમાં જરૂરી ભૌતિક સુવિધા માટે સરકારી કચેરીની ATVT ની ગ્રાન્ટ, ૧૫ % કે ૫% વિવેકાધીન ગ્રાન્ટ હેઠળ નાણાંકીય જોગવાઈ મુજબ કે સરકારની અલગ અલગ યોજનાઓની જોગવાઈ મુજબ ખૂટતી સુવિધાઓનું આયોજન બનાવી તે માટે જરૂરી નાણાંકીય સહાય મેળવવી.

ડાંગ જિલ્લામાં ૧ એલોપેથીક ડીસ્પેન્સરી અને ૧ મોબાઈલ કોમ્પ્રેશીવ હેલ્થ કેર યુનિટ પોતાની આરોગ્ય વિષયક સેવા પૂરી પાડે છે. જેથી કરીને દૂરના અંતરિયાળ વિસ્તારમાં આરોગ્ય વિષયક સવલતો પહોંચાડી શકાય. તદ્ઉપરાંત ડાંગ જિલ્લામાં આંગણવાડી કેન્દ્રોનાં વર્કરો અને આશવર્કરો સાથે મળીને બાળ સંભાળ અને માતૃત્વ કલ્યાણ અને સાથોસાથ કિશોરીઓના સ્વાસ્થ્યને લગતા દરેક પાસાનું ધ્યાન રાખી સમયસર ઉપચાર શક્ય બનાવે છે. તેમને અને કિશોરી યોજના અંતર્ગત કિશોરીઓને સુખડી, ઉપમા, લોહત્ત્વની ગોળીઓ અને વિટામિન્સ રસીઓ પણ આપવામાં આવે છે અને દર મહિનાનાં ૩ જા બુધવારે મમતા દિવસની ઉજવણી કરવામાં આવે છે. અહીં આવેલા વિવિધ પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોમાં પાયાની દરેક સ્વાસ્થ્ય વિષયક સવલતો અને દવાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે.

આ ઉપરાંત ગુજરાત સરકાર દ્વારા અમલીકૃત થયેલ ચિરંજીવી યોજના (CY) તેમજ જનની સુરક્ષા યોજના (JSY) યોજનાનો લાભ પણ મહિલાઓને ગર્ભાવસ્થા થી બાળજન્મ સુધી આપવામાં આવેલ છે તેમજ ઈ-મમતા યોજના અહિંના લોકો માટે અંતરિયાળ વિસ્તારમાં ગર્ભસ્થ મહિલાઓની નોંધણી તેમજ જનની તેમજ બાળ કલ્યાણ માટે કલ્યાણકારી સાબિત થયેલ છે. આ ઉપરાંત BPL હેઠળ આવતા કુટુંબોને બાળ સખા યોજનાનો લાભ પણ મોટા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ય થયેલ છે.

સંદર્ભ સૂચી

- I. પટેલ અરૂણ (૧૯૯૯). “ધરમપુર અને છોટા ઉદેપુર વિસ્તારમાં બાળમરણનાં ઉચાં દર માટે જવાબદાર
- II. પરિબળો” , આદિવાસી ગુજરાત, આદિવાસી સંશોધન ભવન અને તાલીમ કેન્દ્ર,અમદાવાદ, અંક-૯, પૃ.૧ થી ૧૭.
- III. દવે હર્ષિદા (૧૯૯૯). “આદિવાસી સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય, આદિવાસી મહિલાઓ અને વિકાસ”,યુનિવર્સિટી ગ્રંથ
- IV. નિર્માણ બોર્ડ,અમદાવાદ.
- V. Kumar B.L. (2004). “Schooling in Tribal Gujarat: The Quality Dimension”, Gujarat institute of
- VI. Development Research, Ahmedabad, Working Paper NO.150, pp.5-36.
- VII. Rami Gaurang (oct-2011). “Status of Primary Education : A Case Study of Dangs District in Gujarat”,
- VIII. Working paper-2, Department of Economics, Veer Narmad South Gujarat University, Surat.
- IX. Census of India-2011,Registrar General of India
- X. આંકડાકીય રૂપરેખા ડાંગ જિલ્લો ૨૦૧૬-૧૭, આંકડાશાખા ડાંગ જિલ્લા પંચાયત આહવા.
- XI. સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ૨૦૧૬ -૧૭, ગુજરાત રાજ્ય-ગાંધીનગર
- XII. ICDS - MPR-૨૦૧૬-૧૭, Health Department-Dang, CDHO Dang ૨૦૧૬-૧૭ all reports

તેજલ એલ.સોલંકી

Ph.D. વિદ્યાર્થી

ગ્રામ અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

Copyright © 2012 – 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat